

ROBERT ČIMIN

Muzej grada Koprivnice
Trg dr. Leandera Brozovića 1
HR-48000 Koprivnica
E-mail: arheo@muzej-koprivnica.hr

VIROVSKA KAPELA SV. MARTINA IZ 17. STOLJEĆA

UDK 726.52(1-22) (439.24:497.5)
Izvorni znanstveni rad

Tijekom 2009. i 2010. god. Muzej grada Koprivnice proveo je istraživanja kod župne crkve Sv. Martina na području mjesnog parka u Virju prigodom kojih je pronađena kapela iz 1. pol. 17. st. te groblje sjeverno i istočno od nje. Istraženi su sjeverni dijelovi kapele zidani opekom, odnosno dio svetišta s dvjema pobočnim prostorijama (sakristija i spremište) i ulaz u kriptu nove crkve. Budući da su istraženi zidovi kapele u visokom stupnju očuvanosti, po završetku istraživanja pristupilo se konzervaciji istih. Pored kapele, usporedno se istražuje i popratno groblje s više horizonata sahranjivanja (do sada je istraženo 30 grobnih cjelina). Sahranjivanje je na tom mjestu započelo vjerojatno krajem 15. st., kada se u povijesnim izvorima spominje postojanje drvene kapele,¹ a odvija se do kraja 17. st., kada seli na današnje mjesno groblje pored kapele Sv. Jakova, a ubrzo se pristupa i gradnji nove župne crkve (1833.).

Ključne riječi: rani novi vijek, kapela, Sv. Martin, groblje, konzervacija, utvrda Prođavić

Key words: Early Modern Age, chapel, St. Martin, grave-yard, conservation, Prođavić fort

U dvije godine istraživanja na području virovskog mjesnog parka istraženi su veći dijelovi kapele Sv. Martina i dio popratnog groblja (Sl. 1). Očuvanost zidanih struktura, kao i položaj i značaj nalazišta za selo Virje i okolicu svakako pridonose njegovu značaju tako da će se u naredno vrijeme prezentirati u što je moguće većoj mjeri. Virje je u sklopu đurđevačke Podravine tijekom ranog novog vijeka odigralo izuzetno bitnu ulogu u borbi s osmanlijskom opasnošću i to poglavito tijekom 16. st. U to se vrijeme na području Virja nalazila krajiška utvrda Prođavić, a u susjednom Đurđevcu Stari grad. Ta utvrda i danas plijeni pozornost ponajprije izuzetno dobrom očuvanošću, a samim time i graditeljskom vještinom čime svakako zaslužuje biti dijelom prvorazredne hrvatske kulturne baštine.² Začetak gradnje spomenute utvrde vjerojatno je u 13. ili 14. st., a manje je poznato kako je tada bila u posjedu Mikca Mihaljevića, bana Kraljevine Slavonije, koji je stolovao upravo u susjednoj utvrdi Prođavić.

1 Kapelu je 1484. god. u Prođaviću dao podići Gregorije Institor de Prođavic (CVEKAN 1976: 56), čiji bi se ostaci također mogli pronaći narednim istraživanjima.

2 Osim graditeljskog naslijeđa, na godišnjoj se razini publici putem scenskog igrokaza približuje i *Legenda o picokima* koja se nalazi na pričuvnoj listi UNESCO-ve nematerijalne kulturne baštine.

Prodavić se nalazio na području koje je do danas zadržalo ime *Gradišće*, a do početka 20. st. ulica sjeverno od župne crkve nosila je ime *Gradje*. Sam ban u to vrijeme kao stalno prebivalište zasigurno ne bi odabrao neku perifernu manju utvrdu, već čvrsto branjen i kvalitetno građen grad s dobrom infrastrukturom. U sjećanjima mještana još se mogu djelomično pronaći tragovi utvrde, glavnih onodobnih prometnica te podzemnih zbjegovnih tunela koji bi trebali povezivati kapelu i utvrdu, što će ubuduće tek trebati potvrditi arheološka istraživanja.³ Uz spomenutu se utvrdu (utvrđenje, *in Phortalitio Virie*) usporedno povezuje i kapela Sv. Martina (CVEKAN 1976: 58).

KAPELA

Kapela se nalazi u visokom stupnju očuvanosti, a zanimljivo je kako se vrhovi zidova nalaze neposredno ispod današnje razine tla, ponegdje na manje od desetak centimetara dubine. Sa sjeverne strane župne crkve do sada su istraženi sjeverni dijelovi kapele, tj. zid svetišta i lađe, te dvije pripadajuće pobočne prostorije, od kojih je jedna služila kao sakristija, a druga najvjerojatnije kao spremište (Sl. 2). Prostorije su građene istovremeno, a omeđuju ih zidovi SJ045, SJ046 i SJ060. Zapuna prostorija (veća količina opeke i šute, SJ004 i SJ050) pokazuje kako su prostorije tijekom 1832. god., odnosno neposredno prije početka gradnje nove župne crkve, namjerno srušene prema unutrašnjosti kako bi se tako dobiveni materijal iskoristio za potrebe drenaže novog sakralnog objekta.⁴ Isto tako, zidovi su rušeni upravo do razine koliko je to bilo potrebno, a zajedno sa svojim temeljima ujedno su učinili potporne zidove nove crkve. Istraživanja su pokazala i kako se prije gradnje crkve razmišljalo o maksimalnom iskorištavanju postojećeg stanja, pa su tako stari sjeverni zid kapele i toranj uklopljeni u novu crkvu, a i uski prolaz između dviju prostorija sakristije iskorišten je kao mjesto ulaza u kriptu.

Sakristija (Sl. 3) je četvrtasta oblika dimenzija 8 x 6,5 m, a zidovi su očuvani u visini i do 1 m, širine 0,80 m, dok je temelj istražen do dubine od 1,5 m.⁵ Pregrađuje ju kasniji tanji zid SJ026 u zapadnom dijelu, koji je svojim temeljenjem probio kvalitetno izvedenu glačanu žbukanu podnicu (SJ033, SJ075). Svi su zidovi s unutrašnje strane žbukani i bojani bijelom bojom, izuzev pregradnog zida. U sakristiji se ulazilo iz svetišta kapele, pomoću četiri

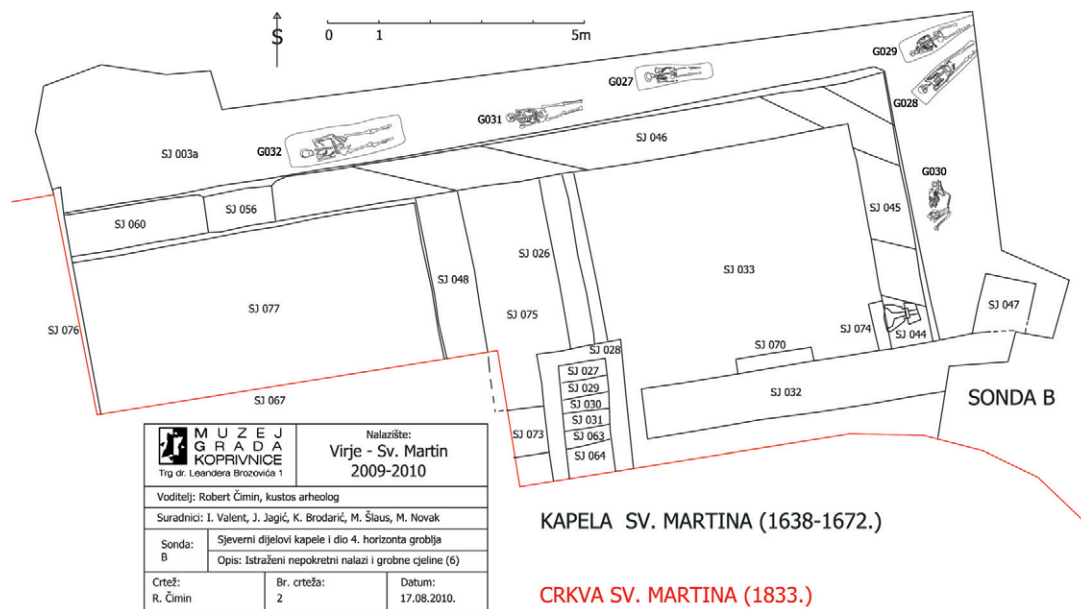
Slika 2 – Pogled iz zraka na istražene zidove kapele nakon istraživanja (foto: R. Čimin).

Figure 2 – Aerial view of excavated chapel walls (photo: R. Čimin)

3 Tijekom 2010. god. probna sonda na posjedu sumještana Pokeca nije rezultirala potvrđivanjem utvrde.

4 Izostankom kvalitetnih izolacijskih materijala u to vrijeme ljudima je predstojala stalna borba s vlagom.

5 Zbog budućih istraživanja temelj nije istražen do kraja, no pretpostavlja se kako bi mogao biti maksimalne dubine oko 2 m.

Slika 3 – Tlocrtni prikaz sonde B (crtež: R. Čimin).

Figure 3 – Ground plan of trench B (drawing: R. Čimin)

stepenice građene opekama na kant. Najniža stepenica (SJ070) sastavljena je od sekundarno iskorištene kamene profilacije (dovratnik) i opeke. Prolaz (SJ071/072) je prilikom gradnje nove crkve zazidan kako se srušena opeka, odnosno »drenaža« između zidova starog i novog svetišta ne bi raspala. Pored toga, u sastavu istočnog zida SJ045 na manjem proširenju (SJ074) nalazi se dvodijelni kameni umivaonik⁶ s odvodnim kanalom (SJ044), gdje je župnik prao ruke prije bogoslužja.

Prostorija do sakristije, dimenzija 7,5 x 3,5 m, mogla je služiti kao crkveno spremište, odnosno mjesto gdje se čuvalo misno vino, žitarice, krumpir i ostale namirnice koje je stanovništvo darovalo crkvi. U prostoriju se ulazilo s vanjske strane i iz lađe kapele, a oba su prolaza (SJ056/057 i SJ068/069) naknadno zatvorena.⁷ Iako pod nije očuvan, prepoznata je visinska kota i način gradnje, tj. sastavljen je od tri reda nizanjanja opeke poput kakvog *tarazza* (SJ077). Pod je mogao propasti rušenjem visokih zidova (sloj krupne šute u prostoriji iznosio je oko 1,20 m, SJ050) ili je u većoj mjeri izvađen i potom kao novi građevni materijal iskorišten u gradnji nove crkve.

Kapela većim dijelom zalazi pod današnju crkvu pa je tako istraženo vanjsko lice sjevernog zida lađe (SJ067) i veći dio sjevernog zida svetišta (SJ073 i SJ032), koji je probijen gradnjom nove kriptе. Zidovi su građeni opekama manjeg formata i nešto su širi (1 m) u odnosu na zidove sakristije i spremišta što je vjerojatno kao posljedicu imalo i veću visinu objekta. Svetište je kružnog ili poligonalnog oblika, s vanjske strane učvršćeno lepezasto postavljenim potpornim zidovima od kojih je istražen tek prvi u nizu (SJ047).⁸

⁶ Profilacija je načinjena od vapnenca, stoga je izvađena kako bi se izradila replika koja će se potom vratiti na isto mjesto.

⁷ Prilikom građevinske konzervacije u žbuci zida SJ056 pronađen je novac iz 1800. god. koji datira vrijeme zatvaranja prostorije.

⁸ Dosadašnja istraživanja nisu prepoznala oblik svetišta, a točan broj potpornih zidova dobit će se tijekom jedne od narednih kampanja.

Faze gradnje i pregradnji kapele, slijed građevinskih aktivnosti:

1. Između 1638. i 1652. izgrađuje se kapela neobičnog izduženog tlocrta i nešto suženog svetišta polukružnog ili poligonalnog oblika, većih dimenzija (vjerojatno 34 x 8,5 m, kako navodi P. Cvekan – 1976: 58).
2. Istovremeno se podiže i crkveni zvonik, oko 10 m visine.
3. Do 1672. dograđuju se dvije prostorije sa sjeverne strane kapele: sakristija i spremište.
4. Sakristija se nakon toga pregrađuje tanjim zidom, žbuka i dodaje se kameni umivaonik na istočnoj strani. Moguće je da se neka od tih pregradnji odigrava nakon 1735. god., kada se nakon velikog požara kreće s temeljitom obnovom (CVEKAN 1976: 58).
5. Sve do 1764. kapela nije posvećena, a o tome govori kameni portal na današnjem glavnom ulazu u župnu crkvu, koji je nekada stajao na starijoj kapeli (CVEKAN 1976: 58–59).
6. Današnja župna crkva izgrađena je u samo godinu i tri mjeseca (1832–1833.), kao i pripadajuća kriptna sa sjeverne strane. Kao prilaz u kriptu poslužio je nekadašnji pregradni zid sakristije, tj. vrh srušenog zida iskorišten je kao prilazna staza.

KONZERVACIJA NALAZIŠTA

Tijekom rujna 2010. god. provedena je građevinska konzervacija nalazišta (Sl. 4). Tvrtka Gratit d.o.o. iz Virja besplatno je ponudila građevinske usluge (tri zidara) i logističke podrške te je među ostalim pribavila i većinu potrebnog materijala (opeka, pijesak, vapno i cement), čije je troškove snosila Općina Virje. U dogovoru s Konzervatorskim odjelom Ministarstva kulture RH u Bjelovaru stalan nadzor nad radovima provodio je Muzej grada Koprivnice (R. Čimin).

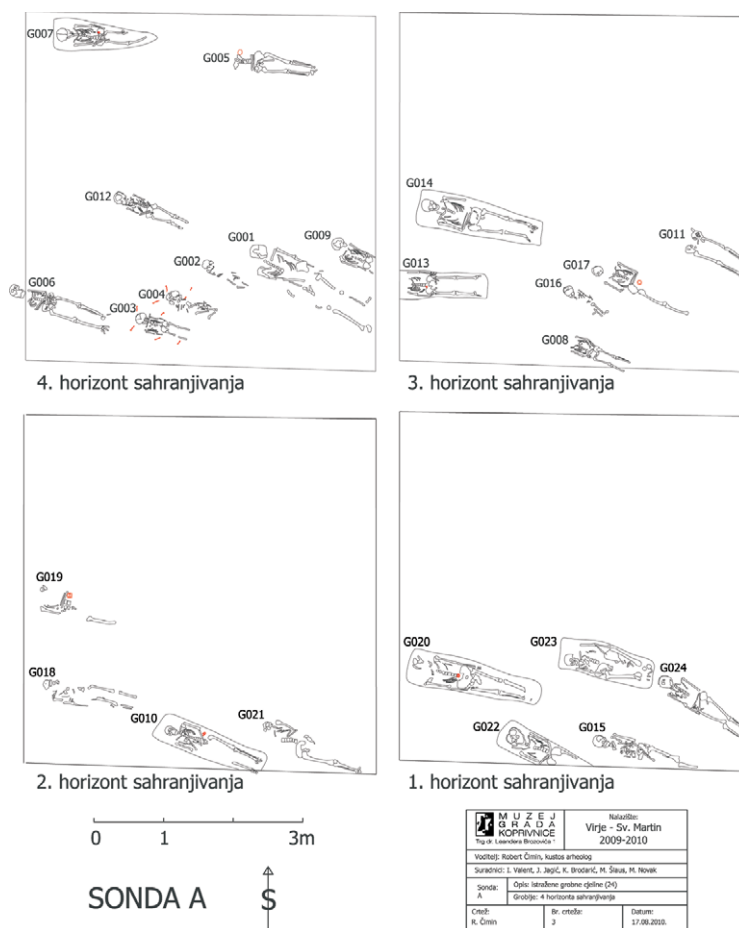
Slika 4 – Konzervacija nalazišta, tvrtka Gratit d.o.o. iz Virja (foto: R. Čimin).

Figure 4 – Conservation of the site, Gratit d.o.o. company from Virje (photo: R. Čimin)

Na više mjesta zidovi kapele bili su oštećeni nedavnim strojnim iskopima za potrebe postavljanja raznih cijevi i instalacija tako da je prvenstveno bilo nužno obnoviti upravo te dijelove (rupe), kako bi se zaštitili od daljeg rasipanja i urušavanja. Zidani su na način kao i preostali dio zida, tj. riječ je o »punom zidu«, gdje lice čini jedna uzdužna pa jedna poprečna vezna opeka, i tako redom. Zidovi su obnovljeni opekom prikupljenom prilikom arheoloških istraživanja, dakle izvornim građevnim materijalom (model opeke 22 x 12 x 6 cm), u visini od deset redova. Zaštitna kapa načinjena je starom stogodišnjom opekom »jedinkom« (24 x 13 x 7 cm) na svim pronađenim zidovima (ukupne dužina 34 m) čime je spriječeno prodiranje atmosferilija u strukturu zida, odnosno zadržavanje vode unutar zida.

GROBLJE

Groblje se prostire oko čitave kapele, odnosno poznato je kako se ono prostire istočno, sjeverno i zapadno od nje (ČIMIN 2009: 329, 337). Sveukupno je istraženo 30 grobnih cjelina, prepoznatih u četiri horizonta sahranivanja⁹ (Sl. 5).

Slika 5 – Istražene grobne cjeline u sondi A podijeljene u četiri horizonta (crtež: R. Čimin).

Figure 5 – Excavated graves in trench A partitioned into four phases (drawing: R. Čimin)

Tijekom istraživanja sonde A (Sl. 6) prepoznat je deblji sloj navožene zemlje (SJ001, SJ002, SJ003) nastao prigodom gradnje svetišta crkve 1832. god., a sastoji se od veće količine slomljene opeke i kamena različitih dimenzija.¹⁰ Na zapadnoj strani sonde, bliže crkvi, nasip je deo oko 1,70 m, a na istočnoj 1,20 m ispod kojeg se nalazi deblji kompaktni sloj gašenog vapna (SJ005) debljine 15–20 cm i promjera oko 3 m prema jugu i zapadu. Ovakav način zasipavanja gašenim vapnom provodi se poradi sterilizacije i dezinfekcije zraka od kužnih i zaraznih bolesti (kuga, tuberkuloza itd.). Moguće da se na tom dijelu uslijed kakve pošasti dogodilo istovremeno ukopavanje većeg broja pokojnika, što nažalost dosadašnjim istraživanjima nije potvrđeno, budući da je istražena tek jedna grobna cjelina (G005).

Slika 6 – Istraživanje groblja 2009. god. (foto: R. Čimin).

Figure 6 – Excavations of the cemetery in 2009 (photo: R. Čimin)

U narednih 40–50 cm prepoznata su čak četiri horizonta sahranjivanja, definiran dvjema grupama grobnih cjelina (1. G003, G008, G010, G015, 2. G006, G013, G018 i G020), a u jednom slučaju potvrđena su tri horizonta (G002, G017 i G023). Vidljivo je kako se mlađi ukopi redovito naslanjaju izravno na starije, odnosno novi se lijes spušta na stariji, što bi moglo ukazivati i na rodbinske veze pokojnika, a treba reći i kako je vrlo mali broj grobnih cjelina poremećen novim ukopima. Na »dubljim« grobovima u polovičnom broju slučajeva prepoznaju se obrisi grobnih raka i tragovi drvenih ljesova (SJ014, SJ015, SJ016),¹¹ što nije slučaj u četvrtom horizontu iz razloga što je

9 Broj horizonata utvrđen je pomoću dvije skupine grobova u sondi A istraženoj 2009. god., kada su istražene 24 grobne cjeline (ČIMIN 2009: 329).

10 Pored toga nailazilo se i na moderne keramičke nalaze.

11 Zdravica SJ043 je pjeskovita, a zadnjeg dana istraživanja 2009. god. iskopana je manja probna sonda u II dijelu sonde koja je pokazala njenu arheološku sterilnost.

spomenuti nasip s vremenom propao u grobne cjeline i tako uništio drvene ljesove. Potvrda drvenih ljesova tu vidi se u kovanim čavlima korištenih za njihovo povezivanje (G003: PN012, G004: PN013).

Najvjerojatnije se na tom mjestu sahranjivanje odvijalo u vremenu od oko 1475. do 1700. god. Orijentacija grobova je pravilna (zapad-istok), s manjim ili većim odklonom, a pokojnici su sahranjivani većinom u ispruženom položaju na leđima s rukama uz tijelo, preko zdjelice i trbuha (Sl. 7), a tek u jednom slučaju možemo govoriti o sahranjivanju na lijevi bok (G030).¹² Sahranjivani su u vrlo jednostavnoj narodnoj nošnji od koje su očuvani dijelovi pojasa (željezne predice različitih oblika), dok je kod djece primijećena prisutnost neke vrste platnenog oglavlja narodne nošnje upotpunjenog metalnim ukrasima nizan u redove.

Stručna antropološka analiza¹³ ljudskog osteološkog materijala dala je hvalevrijedne rezultate demografske slike stanovništva na rubu Vojne krajine, odnosno tog dijela Podravine tijekom 16. i 17. st. (Sl. 8). Posebno je zanimljiv brojni odnos muškaraca (7), žena (11) i djece (12),¹⁴ što pokazuje kako je tada smrtnost djece bila iznimno velika. Stanovnici Prodačića i bliže okolice živjeli su iznimno teškim životom. Bavili su se prekomjernim fizičkim radom (primjetni su Schmorlovi defekti na kralješcima: G001, G006, G010, G015, G017, G020, G024, G029, G031, G032 i degenerativni osteoartritis: G005, G010, G011, G013, G014, G017, G019, G020, G023, G029, G030, G031, G032), istovremeno su bolovali od teških bolesti (primjerice, anemija je vidljiva putem *cribre orbitalie*: G007, G009, G012, G014, G023, G027, G028, G031, dok se sifilis i skorbut očitavaju periostitisom: G001, G013, G020, G027, G030, G031), a ishrana im je bila vrlo loša

Slika 7 – Muškarac G031 sjeverno od sakristije (foto: R. Čimin).

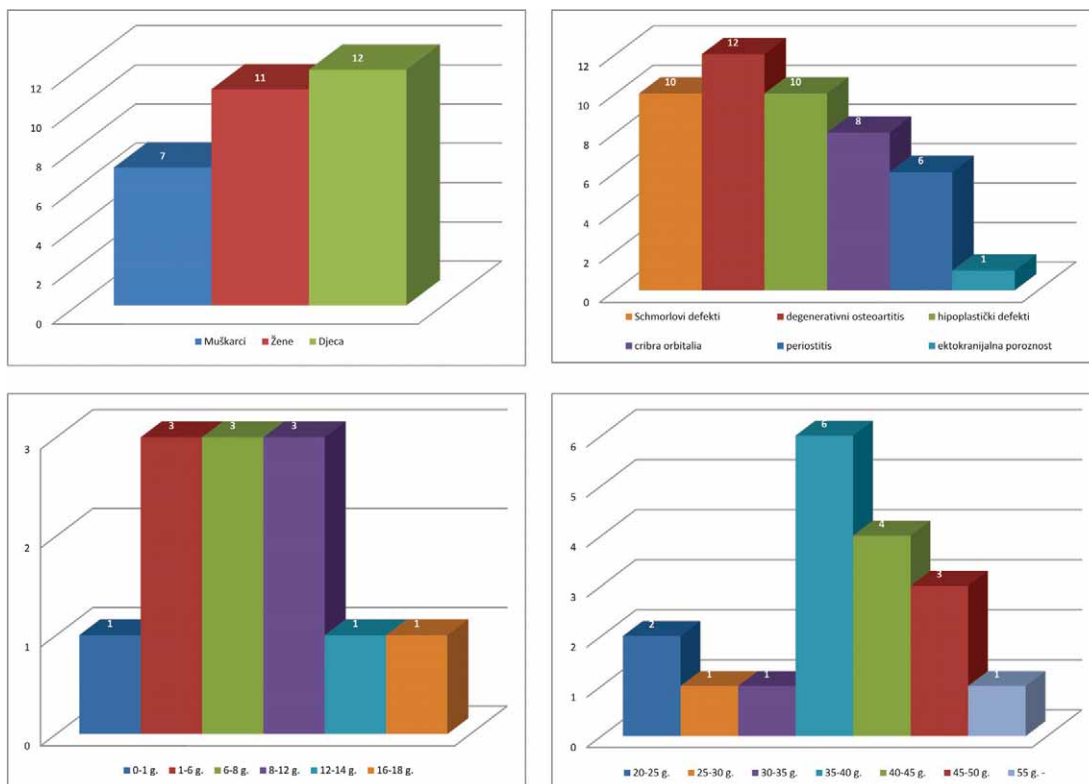
Figure 7 – Male G031 north of the sacristy (photo: R. Čimin)

12 Riječ je o starijoj ženi (više od 55 godina) položenoj na lijevom boku u zgrčenom položaju, s pogledom prema istoku i lijevom rukom pod obrazom. Takav način sahrane vjerojatno potječe s istoka, a treba spomenuti da se pojavljuje već u brončanodobnoj Otomani kulturi s područja Karpatskog bazena.

13 Sve su grobne cjeline analizirane u laboratoriju Odjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjet-

nosti (HAZU) u Zagrebu pod vodstvom Marija Šlause uz sljedeće suradnike: Mario Novak, Vlasta Vyroubal, Željka Bedić i Jozo Perić Peručić.

14 Spol je većinom određivan na temelju morfologije zdjelice i lubanje, a osobama do 15 godina starosti spol nije određivan (ŠLAUS 2009, 3).

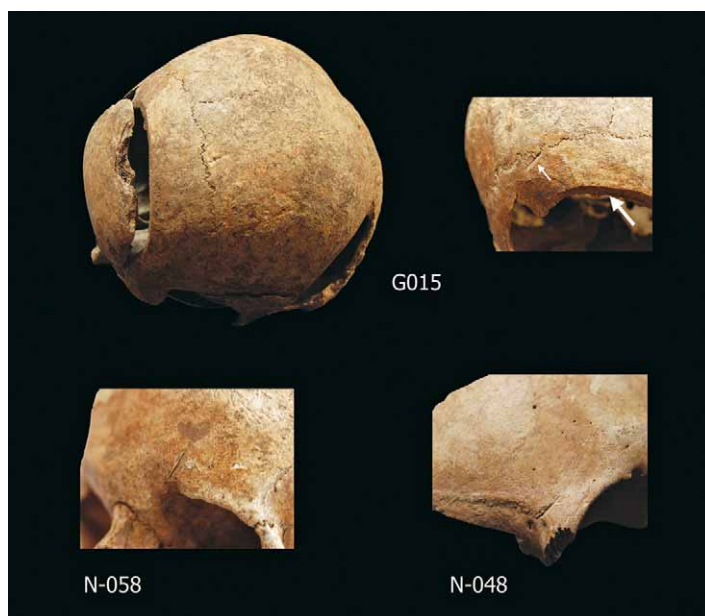

Slika 8 – Tablični prikazi brojnosti spolova, prisutnosti raznih bolesti i starosti (izrada: R. Čimin).

Figure 8 – Table showing the proportion of sexes, the appearance of different diseases and age (author: R. Čimin)

(neishranjenost se ogleda hipoplastičkim defektima na zubima: G006, G007, G009, G010, G014, G015, G017, G021, G030, G031, a izgladnjivanje ektokranijalnom poroznošću čeonje i tjemenje kosti: G028).

Dakako da takav način života prepun fizičkog napora pridonosi frakturama, koje su uočljive na nekoliko grobnih cjelina (G001, G006, G015, G020), među kojima je nekoliko trauma posljedica nasilnih činova pa i ubojstva (Sl. 9). Nasilno ubojstvo sa sigurnošću se uočava kod muškarca G015 (ŠLAUS 2009: 25–28) s većim brojem fraktura. Riječ je o čovjeku (35–40 godina) kojemu je u mladosti slomljena lijeva bedrena kost, a zanimljivo je kako takvu vrstu prijeloma rijetki preživljavaju budući da se u takvim slučajevima javljaju infekcije pogubne za život. Međutim, njemu je kost čvrsto zarasla, ali je nakon toga duži niz godina vidno šepao što ga je vjerojatno i stajalo života. Naime, tri traume na lubanji posljedica su udaraca oštrom sječivom, od kojih su dvije smrtonosne: na čeonj kosti rez dužine 86 mm i na tjemenj kosti dužine 72 mm. Takve traume moguće je načiniti udarcem sablje odozgo, po svemu sudeći, s konja. Moguće je kako je čovjek bježao pred konjanikom, koji ga je sustigao s lijeve strane i jašući paralelno s njim u brzini mu zadao dva udarca. Još su dvije manje traume (N048, N058) posljedica oštrog sječiva, ali nije poznato jesu li bile smrtonosne. Takvi nalazi posebno su vrijedni jer govore o sukobima oko utvrde Prodavić, povezanih s osmanlijskom provalom u đurđevačku Podravinu oko 1550. god.

Slika 9 – Traume kao posljedica nasilnog čina (foto: HAZU, Odsjek za arheologiju).

Figure 9 – Traumas as consequences of violence (photo by: HAZU, Department of archaeology)

Prosječna visina odraslih osoba izračunata je na temelju najveće dužine bedrene kosti, a ona kod muškaraca iznosi 176,2 cm, a žena 158,2 cm.¹⁵ Velika smrtnost djece jest do 12-te godine života, dok je kod odraslih najčešća smrtnost od 35 do 50 godina, a samo je jedna osoba doživjela poodmaklu dob od oko 55 godina (G030).

POKRETNİ NALAZI

Najzanimljivije pokretne arheološke nalaze čine grobni nalazi, odnosno dijelovi odjeće koje su pokojnici ponijeli sa sobom na drugi svijet. Većinom je riječ o pojasnim kopčama (predicama) različitih dimenzija i oblika, ukupno njih 9.¹⁶ Jednostavne pojasne kopče (četvrtaste ili D-oblika) nisu pogodne za pobližu dataciju budući da se vrlo često koriste kroz šire razdoblje srednjeg vijeka, pa tamo sve do 19. stoljeća. Običan puk sahranjuje se u vrlo jednostavnoj odjeći, a izdvaja se podjela na muške (T.1:1,2,5,6), ženske (T.1:7,8,9) i dječje (T.1:3). Vidljivo je kako se u posljednja dva horizonta pojavljuju kopče četvrtastog oblika, a u prva dva više oblika: asimetrično-gljivaste, kružne i D-oblika. Slične se kopče pronalaze i na drugim istovremenim grobljima diljem Hrvatske, a ponajviše sličnosti nalazi se na zagrebačkoj Opatovini (14.–16. st.).

U četvrtom horizontu sahranjivanja (SJ003a) pronađena je i kopča PN009 (T.1:1), koja svojim oblikom podsjeća na jednu kopču pronađenu na groblju oko crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (PETRINEC 1996: 33, Grob 384a). Tamošnja je kopča datirana u vrijeme 14. i 15. st., ali je takva

¹⁵ Prosječne visine dobivene su izračunom prosječnih visina na tri muškarca (G001, G031, G032) i osam žena (G005, G006, G011, G013, G014, G022, G023, G029).

¹⁶ Osam predica konzervirano je tijekom 2009. god. u Odjelu za restauriranje podvodnih arheoloških nalaza Zadar Hrvatskog restauratorskog zavoda, a predica (PN025) pronađena 2010. god. trenutno se nalazi na konzervatorskoj obradi.

moda odijevanja mogla u Podravinu stići i stotinjak godina kasnije kao što se vidi na zagrebačkoj Opatovini (DEMO 2007: 79, 16.25). Pored toga, na Opatovini postoji i veći repertoar dječjih četvrtastih kopči vrlo sličnih PN019 (G007: T.1:3, DEMO 2007: 75, 16.2–3). Među četvrtastim kopčama najzanimljivija je PN018 (G020: T.1–6) s pomičnim dodatkom na alci za provlačenje remena (SEKELJ IVANČAN – TKALČEC 2003: 25, Slika 25; DEMO 2007: 41, 76, 16.9–10).

Posljednjih nekoliko kopči pripada prvim horizontima sahranjivanja, dakle do oko 1600. god., iako se pojedini oblici javljaju već sredinom 13. st. Riječ je o kopčama asimetrično-gljivičastog oblika poput PN017 (G019: T.1–9, DEMO 2007: 41, 80, 16.26–28), D-oblika PN015 (G013: T.1–7; DEMO 2007: 41–42, 78, 16.19; WHITEHEAD 1996: No.40), ali i kružnim kao PN016 (G017: T.1–8) karakterističnim za kasni srednji vijek (PETRINEC 1996: 123; WHITEHEAD 1996: No.35; DEMO 2007: 40).

Izuzev pojasnih kopči, dva su dječja groba (G003 i G016) oko glave imala neku vrstu oglavlja. Na obje su lubanje postojali zeleni tragovi oksidacije bakra ili bronce. Kod djeteta G003 (PN010: T.1–4) pronađeno je nekoliko sitnih lomljivih predmeta od brončane spiralne žice i tankog lima u obliku srčolikih privjesaka. Niz takvih predmeta vjerojatno je ukrašavao platnenu kapu ili nešto slično (DEMO 2007: 38), a treba reći da se slično ukrašavanje koristi i danas u narodnim nošnjama Podravine.¹⁷ Žena G030 posjedovala je dvije brončane omega kopčice (PN026). U vezi s grobnim nalazima spomenut ću još prisutnost željeznih kovanih čavala za spajanje ljesova (G003: PN012, G004: PN13). Vrlo su jednostavni, četvrtastog presjeka i glavice T-oblika, a koriste se kroz duže vremensko razdoblje.

Pronađen je i manji broj nalaza kršćanskih obilježja povezanih uz djelovanje crkve. Neki od njih bili su dijelovi crkvenog inventara ili namještaja poput ukrasnog brončanog lima PN059, s rupicama i zakovicama za pričvršćivanje. Zvezdasto ukrašen i graviran, sadrži prikaz križa, Kristov monogram IHS¹⁸ i srce Isusovo (Sl. 10). Gledajući ga s prednje strane dobiva se zrcalna (obrnuta) slika tako da je vjerojatno bio postavljen na mjestu odakle se reflektirala obrnuta slika.

Keramički i stakleni nalazi mahom izostaju, a manja količina pripada modernom razdoblju i tu je dospjela početkom 19. st.

17 Osim toga, kod jedinice G030 pronađene su dvije male brončane omega kopčice, a one se zajedno s drugim metalnim nalazima (ključ, križić, ukrasni okov škrinje za euharistiju s natpisom IHS itd.), nalaze na konzervatorsko-restauratorskim radovima te će biti objavljeni drugom prilikom.

Slika 10 – Brončani ukrasni okov s Isusovim monogramom (foto: R. Čimin).

Figure 10 – Bronze ornamental fitting with Jesus' monogramme (photo: R. Čimin)

18 Kršćanski simbol IHS sastavljen je tri grčka slova I (iota), H (eta) i S (sigma) označava tri početna slova Isusova grčkog imena IHSOYS (*Iesous*). Ponekad se u duhu latinskog jezika pogrešno tumači kao kratica *In Hoc Signo* (u ovom znaku) ili *Iesus Hominum Salvator* (Isus spasitelj ljudi).

ZAKLJUČAK

Dvogodišnji radovi na nalazištu Virje – Sv. Martin iznjedrili su dijelove kapele građene sredinom 17. st. i otkriće groblja koje datira od kasnog srednjeg vijeka.

Istraženi sjeverni dijelovi kapele s dvije pobočne prostorije u vrlo su visokom stupnju očuvanosti. Upravo zbog toga istražena sonda sjeverno do župne crkve nije zatrpana, već se pristupilo pronalasku drugog rješenja, pa se tako interesom lokalne zajednice otvorila mogućnost konzervacije pronađenih zidova. To bi trebao biti podstrek nastavku arheoloških istraživanja oko župne crkve Sv. Martina, a sam položaj nalazišta u mjesnom parku uvelike pogoduje i njegovoj prezentaciji u najvećoj mogućoj mjeri.

Što se groblja tiče, treba reći kako su takva groblja u Podravini slabo poznata, a djelomično su istražena tek groblja u Đelekovcu (Ščapovo; ŠMALCELJ 1986) i Starigradu (Sveti Mirko; DEMO 1984; 1986). Ta groblja traju do kraja 15. st., a ovo u Virju (i Torčecu, Cirkvišće; SEKELJ IVANČAN – TKALČEC 2003) tek tada počinje sa sahranjivanjem čime nalazište dobiva na iznimnom značaju budući da na svojevrsan način može upotpuniti demografsku sliku tadašnje Podravine. To je vrijeme najveće opasnosti od Turaka, pa bi ubuduće posebno zanimljivo bilo vidjeti kakav su oni utjecaj imali na lokalno stanovništvo, odnosno postoje li ubojstva i sukobi većih razmjera, razne bolesti, kakvi su kulturološki utjecaji itd.

Zasada nije sasvim poznato u kakvom su suodnosu utvrda Prodavić i kapela s grobljem, no moguće je da je kapela bila smještena unutar utvrde ili tik do nje, na što će odgovoriti tek buduća istraživanja.

KATALOG POKRETNIH NALAZA (T. 1)

- 1 – Veća željezna predica s trnom, nepravilnog četvrtastog oblika i oštrokutnog presjeka. SJ003a: PN009.
- 2 – Veća željezna predica s trnom, nepravilnog četvrtastog oblika i oštrokutnog četvrtastog presjeka. G010: PN014.
- 3 – Manja željezna predica s trnom, pravilnog pravokutnog oblika i oštrokutnog četvrtastog presjeka. G007: PN019.
- 4 – Dijelovi dječjeg oglavlja, bronca ili bakar. G003: PN010.
- 5 – Dio željezne predice, četvrtastog oblika i oštrokutnog četvrtastog presjeka. Slučajni nalaz: PN020.
- 6 – Veća željezna predica s trnom, pravilnog četvrtastog oblika i oštrokutnog četvrtastog presjeka. G020: PN018.
- 7 – Manja željezna predica s trnom, D-oblika i oštrokutnog četvrtastog presjeka. G013: PN015.
- 8 – Veća željezna predica bez trna, kružnog oblika i presjeka. G017: PN016.
- 9 – Veća željezna predica s trnom, asimetrično-gljivastog oblika i oštrokutnog presjeka. G019: PN017.

LITERATURA

- CVEKAN, P. 1976 – *Virje*. Virje, 1976.
- ČIMIN, R. 2008 – Neka nova saznanja o jednom srednjovjekovnom selu kod Virja. *PodZb*, 34/2008: 253–266.
- ČIMIN, R. 2009 – Probna arheološka istraživanja u Virju 2009. godine. Summary: Experimental archeologic research in Virje in 2009. *PodZb*, 35/2009: 323–350.
- DEMO, Ž. 1984 – Castrum Keukaproncha/Kuwar – počeci istraživanja. Summary: Castrum Keukaproncha/Kuwar – The first investigations: An archaeological and historical study. *PodZb*, 10/1984: 320–360.
- DEMO, Ž. 1986 – Starigrad Sv. Mirko, Koprivnica. U: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. Koprivnica, 1986: 143.
- DEMO, Ž. 2007 – *Opatovina. Tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti*. Summary: *Opatovina. Traces of the past lost in the present*. Zagreb, 2007.
- ĐURIĆ, T. – D. FELETAR 1992 – *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*. Koprivnica, 1992.
- LOVRENČEVIĆ, Z. 1985 – Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji. *PodZb*, 11/1985: 168–199.
- MATIŠIN, M. 1991 – Virje u prošlosti. U: *Virje na razmeđu stoljeća, Zbornik IV*. Virje, 1991: 7–32.
- PETRINEC, M. 1996 – Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Katalog). Summary: Late mediaeval cemetery near the church of St. Saviour at Vrh Rika. *SP*, 3. s., 23/1996: 7–138.
- SEKELJ IVANČAN, T. – T. TKALČEC 2003 – Arheološko nalazište Torčec – Cirkvišće. Summary. *Podravina* (Koprivnica), 2/2003, 4: 5–36.
- ŠLAUS, M. 2009 – *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Virje – Sveti Martin*. Stručni izvještaj EP – 172 – 07/09 HAZU. Zagreb, 2009.
- ŠLAUS, M. 2010 – *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Virje – Sveti Martin*. Stručni izvještaj EP – 181 – 06/10 HAZU. Zagreb, 2010.
- ŠMALCELJ, M. 1986 – Đelekovec – Ščapovo, Koprivnica. U: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. Koprivnica, 1986: 132, 139.
- WHITEHEAD, R. 1996 – *Buckles 1250–1800*. Chelmsdorf, 1996.

POPIS ILUSTRACIJA I TABLI
FIGURE AND PLATE CAPTIONS

- Slika 1 – Istraženi dijelovi kapele Sv. Martina i groblja (crtež: R. Čimin).
Figure 1 – Excavated parts of St Martin's chapel and cemetery (drawing: R. Čimin)
- Slika 2 – Pogled iz zraka na istražene zidove kapele nakon istraživanja (foto: R. Čimin).
Figure 2 – Aerial view of excavated chapel walls (photo: R. Čimin)
- Slika 3 – Tlocrtni prikaz sonde B (crtež: R. Čimin).
Figure 3 – Ground plan of trench B (drawing: R. Čimin)
- Slika 4 – Konzervacija nalazišta, tvrtka Gratit d.o.o. iz Virja (foto: R. Čimin).
Figure 4 – Conservation of the site, Gratit d.o.o. company from Virje (photo: R. Čimin)

Slika 5 – Istražene grobne cjeline u sondi A podijeljene u četiri horizonta (crtež: R. Čimin).

Figure 5 – Excavated graves in trench A partitioned into four phases (drawing: R. Čimin)

Slika 6 – Istraživanje groblja 2009. god. (foto: R. Čimin).

Figure 6 – Excavations of the cemetery in 2009 (photo: R. Čimin)

Slika 7 – Muškarac G031 sjeverno od sakristije (foto: R. Čimin).

Figure 7 – Male G031 north of the sacristy (photo: R. Čimin)

Slika 8 – Tablični prikazi brojnosti spolova, prisutnosti raznih bolesti i starosti (izrada: R. Čimin).

Figure 8 – Table showing the proportion of sexes, the appearance of different diseases and age (author: R. Čimin)

Slika 9 – Traume kao posljedica nasilnog čina (foto: HAZU, Odsjek za arheologiju).

Figure 9 – Traumas as consequences of violence (photo by: HAZU, Department of archaeology)

Slika 10 – Brončani ukrasni okov s Isusovim monogramom (foto: R. Čimin).

Figure 10 – Bronze ornamental fitting with Jesus' monograph (photo: R. Čimin)

Tabla 1 – Grobni nalazi u sondi A (crtež: R. Čimin).

Plate 1 – Grave found in a trench A (drawing: R. Čimin)

SUMMARY

THE 17th C. CHAPEL OF ST MARTIN IN VIRJE

During 2009 and 2010 the Museum of the City of Koprivnica conducted archaeological excavations near the parish church of St Martin in the local park at Virje. A chapel from the first half of the 17th c. was found, together with a cemetery to the north and east of the building. Northern parts of the chapel built in brick, were excavated, along with the part of the sanctuary with two lateral rooms (sacristy and storage-room) and the entrance to the crypt of the new church. Since the excavated walls are extremely well preserved, after the excavations they too were conserved. This should be a stimulus for the continuation of archaeological excavations near the parish church of St Martin, while the position of the site within the area of a local park is favourable for its full-scale presentation.

At the same time, the accompanying cemetery with several phases of interring is also being excavated (until now 30 graves have been excavated). The cemetery was most probably first used in the late 15th c., when a wooden chapel is mentioned in historical sources, and it was in use until the late 17th c., when it was moved to the modern local cemetery at St Jacob's chapel; soon (in 1833), a new parish church was also built. This type of cemetery found in Podravina is too little known, and only the cemeteries in Đelekovac (Ščapovo) and Starigrad (Sveti Mirko) are being partly excavated.

Rukopis primljen: 21. IX. 2010.

Rukopis prihvaćen: 28. IX. 2010.

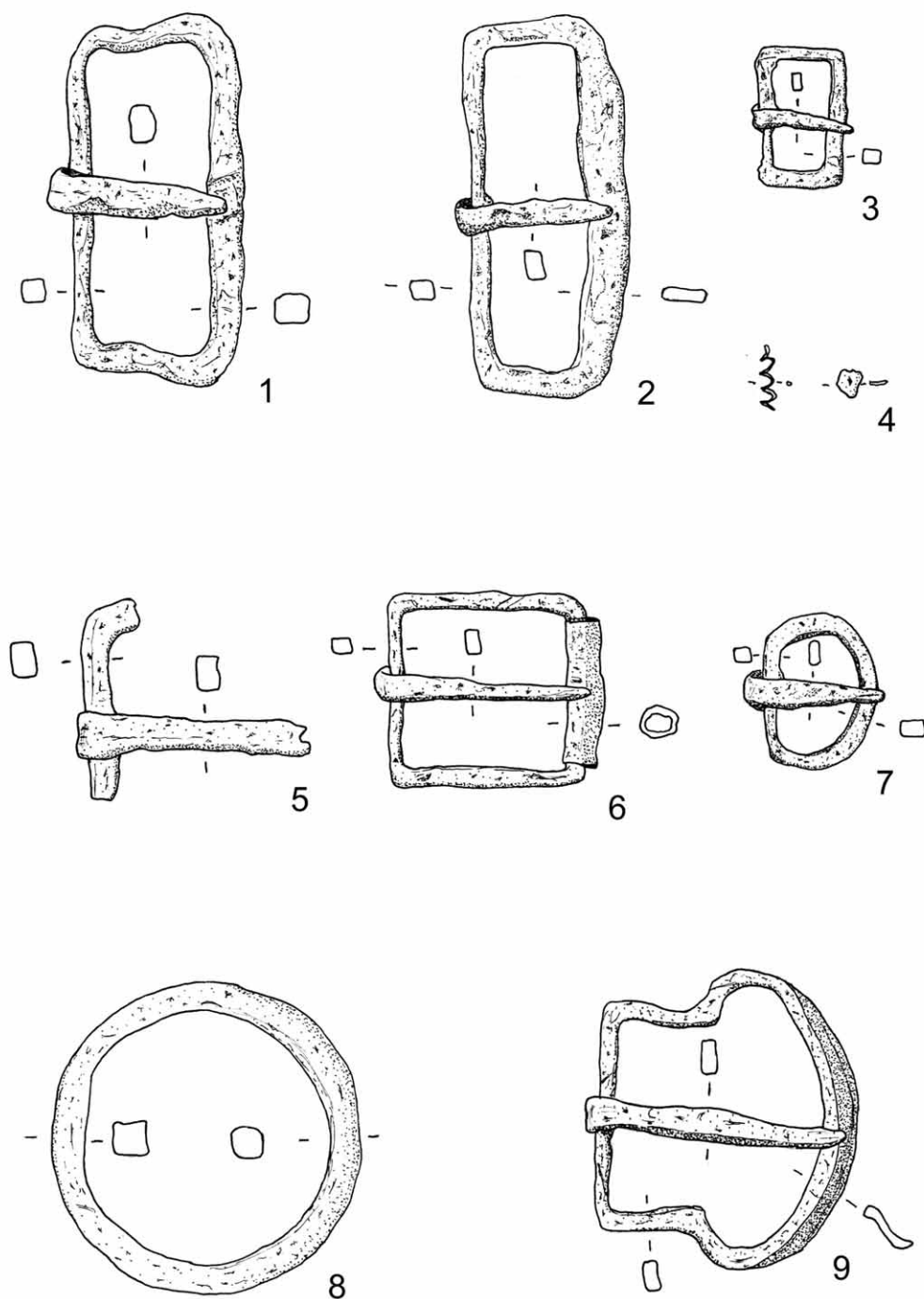

Tabla 1 – Grobni nalazi u sondi A (crtež: R. Čimin).
 Plate 1 – Grave found in a trench A (drawing: R. Čimin)